

(САМО)ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПОВСЯКДЕННИЙ БУДДИЗМ¹

І. В. Карівець

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглядаються причини виникнення проблеми самовизначення людини в європейській філософії Нового часу (суб'єктивний ідеалізм), християнстві, яке визнає існування вічного Я, безсмертної душі. Для вирішення цієї проблеми автор пропонує звернутися до буддизму, як до вчення про пробудження, а не як релігії з її ритуалами, святами і так далі. Автор стверджує, що самовизначення здійснюється без самозвеличання Я, і таке самовизначення остаточне, оскільки здійснюється на усіх рівнях: надсвідомому, свідомому і підсвідомому. Затверджується повсякденний буддизм, який не є відстороненою практикою в гірських монастирях. Ангажований у громадські процеси буддизм може радикально їх оновлювати на основі творчої любові.

Ключові слова: буддизм, вбачання, Гаутама, медитація, самість, самовизначення, свідомість.

Європейська філософія визнає існування субстанціонального, трансцендентального Я, самості, а християнська метафізика – безсмертної душі. Проте, треба згадати християнську містику, містичний досвід християнських ясновидців. У них свідомість не зводиться до Я, до певної субстанції. Релігійна концепція свідомості стверджує, що свідомість і совість – це одне і те ж. Свідомість і совість пов'язані між собою тим, що вони є певним знанням, певною вісткою, і не індивідуальним, особистісним, а спільним. Ап. Петро каже: «Нема юдея ані грека, нема невільника ні вільного, немає ні чоловіка ані жінки, бо всі одно у Христі...» (Пос. до Галатів, 3:28). У Бозі, як спільній, єдиній свідомості, немає жодного поділу на маленькі Я, національні та інші ідентичності, соціальні ролі. Загальна свідомість, як знання про Бога, – це знання безособистісне, воно не належить конкретному Я, самості. Свідомість не виникає в окремому Я; свідомість Бога виникає, коли немає Я, самості. Таким чином, можна говорити, що, згідно «містичного досвіду», свідомість трансцендентна щодо Я, самості.

Людина – це особа, особистість, яка повинна кимось стати в земному житті, повинна мати «духовне ядро», «центр». Навпаки, буддизм відкидає їхнє існування та субстанціональність й утворює їхню змінність та ілюзорність (санскр.: *anatman*, англ.: *no-self*). Сучасні дослідники Мецінг'ер [9] та Альбагарі [7] також відстоюють ілюзорність самості, Я. Наприклад, М. Альбагарі зазначає: «Я стверджую, що самість є ілюзією, яка бере початок з двох вузлів: сконструйованого, який забезпечує обмеженість, і несконструйованого, який походить від невловимої свідомості (*awareness*), яку не

можна зруйнувати» [7, 206]. Тому для буддизму (само)визначення має зовсім інше значення, ніж для європейської філософії та християнської метафізики.

Проблема (само)визначення виникає у філософії Нового часу у зв'язку з проблемою буття самим собою, Я, яке покладає себе у світі, або іншими словами, проблемою співвідношення (само)визначення Я та його свободи. Значення відомого висловлювання Спінози «Свобода – це усвідомлена необхідність» полягає в тому, що я не можу робити все, що забажаю; моя свобода визначена моїм вибором, який, вже після того, як я його вибрав, стає необхідністю. Я відповідальний за власний вибір. Тому під (само)визначенням розуміють можливість щось робити у певних межах, не порушуючи права інших людей: (само)визначення кладе край сваволі Я, натомість утворює його свободу щось робити, діяти, у межах його (само)визначення, тобто вибору.

У Новий час виникає суб'єктивний ідеалізм, який породжує проблему соліпсизму. Проблема соліпсизму не була відома минулої філософії. Адже тепер на історичну сцену виходить автономний мислячий суб'єкт, який покладає самого себе у світі без звернення до метасмислів минулого (Біблії, християнства, традиції, спільноти), тому основним відношенням стає відношення до себе, до свого Я, а вже потім до світу та інших людей. (Само)визначенню надають соціально-політичного і правового змісту [8]. Наприклад, говорять про «право на самовизначення націй, народів», «право на самовизначення індивіда» тощо.

¹ В даній статті під буддизмом розуміється вчення Гаутама, який став пробудженим. Іншими словами, буддизм – це світова релігія, яка поділена на численні напрямки та школи. Проте, в основі всіх цих шкіл лежить Дхарма-Віная (*Dharma-Vinaya*) – Вчення Будди. Саме його ми маємо на увазі.

Але нам здається, що таке (само)визначення, яке впливає із суб'єктивного ідеалізму та соціально-політичної антропології, не достатньо глибоке, ґрунтовне. (Само)визначення передбачає не лише орієнтацію у зовнішньому світі та знання свого місця у ньому. Про таке (само)визначення говорять психологи, соціологи, політологи; воно вкладається у рамки змісту самовизначення Нового часу. (Само)визначення передбачає інтеграцію людини на усіх рівнях: свідомому, підсвідомому і надсвідомому, фізичному і духовному. Тільки тоді індивід стає (само)визначеним.

(Само)визначення не може бути поверхневим. Поверхнєве (само)визначення – це просто визначення за допомогою когось чи чогось: взірця, лідера, ідеї, поради, друзів, знайомих, батьків тощо. Про (само)визначення можна говорити в політичному, соціальному, індивідуальному аспекті. Але все це не буде (само)визначенням. (Само)визначення повинно відбутися також на підсвідомому рівні, а не лише на рівні Я, котре визначається за допомогою звичок, наслідування, ототожнення, яке «відчуває й усвідомлює задоволення і страждання, а також здатне на щастя чи горе й переймається самим собою настільки, наскільки розпросторюється свідомість» [5, 464-465].

Крім цього, дослідники виявляють певні програми та схеми визначення за допомогою яких людина реалізує себе у світі, навіть не усвідомлюючи, що ця реалізація несвідома, автоматична. Деякі програми реалізують інстинкти людини, наприклад інстинкт самозбереження реалізує програму пошуку безпеки, турботи тощо. Як вважав М. Гайдеґер, турбота – це екзистенціал. Турбота закладена в людину й діє протягом усього її життя. Ніяких надзусиль людина не робить для того, щоб активізувати турботу; вона починає діяти сама по собі і, таким чином, визначає людину у світі. Воля, бажання і потяг виводяться з екзистенціалу турботи: «Воля і бажання онтологічно необхідно закорінені в присутність як турботу...» [5, 194]. Крім цього: «Турбота як вихідна структурна цілісність знаходиться екзистенціально-апріорно «до» будь-якої присутності, тобто завжди вже проявляється в будь-якій фактичній «поведінці»...» [6, 193].

Програма статі також запускається автоматично: хтось визначається статтю чоловіка, а хтось – жінки. Можна говорити про програму насолоди, яка також запускається автоматично й тоді Я визначається за допомогою насолод та задоволень і турбується про те, щоб вони «ніколи» не завершувалися. Отже, (само)визначення є часто несвідомим та автоматичним. Можна сказати, що програми мозку опритомнюють людину щодо того місця, де

вона перебуває, задають певні схеми поведінки, які забезпечують її виживання та пристосування до навколишнього середовища. Визначається людина завжди у притомному стані, коли програми вже запущені. Проте ми стверджуємо, що (само)визначення не здійснюється ні за допомогою програм мозку (внутрішнього), ні за допомогою ідеалів, ідей, взірців, ідеологій, будь-яких авторитетів (зовнішнього) тощо. (Само)визначення – це дійсний прорив у трансцендентне, за межі мозку та створеного за допомогою його програм «об'єктивного світу».

Також можна визначитися за допомогою самосвідомості, яка володіє інтенціональністю. Звичайно, що «свідомість про щось» є інтенціональною, але ця інтенціональність робить її вузькою, зведеною до усвідомлення одного об'єкта чи предмета. Вузька самосвідомість – це самосвідомість спеціаліста або закоханого. Вузька самосвідомість – фрагментарна самосвідомість, одновимірна самосвідомість. Від вузькості та поверховості самосвідомості можна померти. Є люди, котрі зосереджуються лише на одному: роботі, кар'єрі, сім'ї, дітях, на самих собі (егоцентризм). Така одновимірність життя породжує психосоматичні хвороби. Адже людина заганяє себе у глухий кут, ставить себе напроти одного об'єкта, який приковує її усю увагу. Так вона стає нечутливою, байдужою до усього іншого, що не входить у її поле зацікавлення. З часом такі люди починають конфліктувати, сваритися і злитися на інших; починають хворіти. Багато психосоматичних хвороб пов'язані з вузькістю самосвідомості, з егоїзмом та надмірною зосередженістю на чомусь одному.

Самосвідомість можна розширювати за допомогою багатьох інтенціональностей. Розширена самість може переживати себе як частину світу, певну єдність з людьми (етнос, народ чи нація тощо), але, все ж таки, ця «широка самосвідомість» буде свідомістю самості. Як за допомогою інтенціонально розширеної самосвідомості, так й за допомогою інтенціонально звуженої самосвідомості, самість утверджується у світі, стаючи сильнішою.

В людині перебуває дещо, що прагне виходу за межі програм мозку та вузької/широкої самосвідомості, які конституюють зовнішній світ, як їхню об'єктивацію. Це дещо намагалося реалізуватися, наприклад, у романтизмі та сюрреалізмі [6]. Романтизм, як і сюрреалізм, це нове сприйняття світу, яке ґрунтується на змінній, оновленій, свідомості. Зрозуміло, що романтизм та сюрреалізм вважають «іраціональними», бо вони звертаються до уявного, підсвідомого, інтуїтивного осягнення буття, дивного, повстаючи проти раціонально-логічного, чітко регламентованого життя; більше цього, ці рухи повстають проти контролю роз-

судку над суцим з метою панування над ним. Цей контроль, за своєю суттю, є ірраціональним². Шопенгауер і Ніцше називають його, відповідно, «волею до життя» і «волею до влади».

Романтизм та сюрреалізм здійснюють перегляд усіх сфер життя людини: соціальної, політичної, економічної, мистецької, релігійної, статевої тощо з метою їхнього оновлення, яке полягатиме у включенні в ці сфери надреального, романтичного, такого, що виходить за межі чистих розсудкових схем Канта та позитивного Конта. Такому введенню сприяла й філософія життя Ніцше та концепція творчої еволюції Берґсона. Можна сказати, що романтизм та сюрреалізм здійснюють прорив до трансцендентного, але не утримують його довго відкритим, як і «некласична філософія» Ніцше, Шопенгауера, К'єркеґора, бо, все-таки, вони відштовхуються від самості, в якій вже є «тріщина», яка веде у підсвідомість та надсвідомість.

Повсякдення XIX-XX ст. зазнає колонізації за допомогою «навмисної раціональності» (Габермас), шляхом його поділу на частини з метою кращого контролю над ним. Такий поділ повсякдення супроводжується розчаклюванням. Проти колонізації повсякдення розсудком виступив романтизм та сюрреалізм, а також «некласична філософія». Феноменологія Гусерля також робить кроки у напрямку наданню повсякденню, як життєсвіту, глибинного смислу за допомогою інтуїтивного осягнення (вбачання) сутностей буденних явищ та речей. Проте, як романтизм, з якого виникає «некласична філософія», так і сюрреалізм, який можна вважати також похідним від романтизму, були й залишаються лише реакцією на гегемонію «навмисної раціональності», яка колонізує життєсвіт людини. Реакція не передбачає, все ж таки, цілісності людського єства та протиставляє дане, наявне неданому, неявному, ідеальне – реальному, ірраціональне – раціональному, дивовижне – звичному і так далі. Хоча таке протиставлення не є цілковитим, бо романтизм та сюрреалізм прагнуть інтегрувати диво, уяву, сновидіння, ідеальність, підсвідомість у реальне, у повсякденне.

² Протиставлення раціонального ірраціональному вже застаріло. Про це говорили учасники Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Ірраціональне підґрунтя раціональності» (Полтава, 14 квітня 2009 року). Див.: Ірраціональне підґрунтя раціональності (колізії, взаємовпливи, взаємопереходи): Матеріали учасників Всеукраїнської науково-технічної конференції (М. Полтава, 14 квітня 2009 року). – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – 318 с.; А. І. Трубенко. Філософський розум як єдність раціонального та ірраціонального (історико-філософський нарис) [Електронний ресурс]/ Трубенко А. І. // Totallogy. Постнекласичні дослідження, 2011, Випуск №25. — Режим доступу до джерела: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2011_25/Trub.htm

(Само)визначення потребує виходу за межі програм мозку та об'єктивованого цими програмами світу, виходу за межі будь-яких дуалізмів та поділів. (Само)визначення неможливе без виходу за межі Я, бо Я визначене за допомогою програм мозку, схем розсудку й утверджене в об'єктивованому світі. У XX ст. Крішнамурті розкрив функціонування самості, Я, думання й наслідків такого функціонування. Наслідками цього функціонування є безконечні конфлікти, війни, поділи, як на міжнародному рівні, так і на повсякденному рівні. Самість, Я, визначена у часопросторі й функціонує в ньому. Це означає, що, функціонуючи, вона підсилює себе навіть за допомогою так званих «духовних практик», «дисциплін», релігійних шкіл та конфесій, філософських шкіл, різноманітних наукових шкіл (фізичних, економічних тощо) та політичних ідеологій. Вони не вирішили і не вирішать людських проблем, які накопичуються з року в рік. Ці проблеми виникають внаслідок функціонування визначеної самості, Я. Самість, Я, шукає свободу, шукає засоби змінити світ на краще, але в неї нічого не виходить, бо вона все ще залишається визначеною у межах відомого, у межах контролю над суцим [2].

Парадокс полягає в тому, що самість, Я, розглядає духовність як засіб посилення контролю над суцим. Самість хоче бути одночасно «духовною» й контролювати суще, перебувати у безпеці й отримувати постійне задоволення від цього контролю. Тому будь-які повсякденні практики, як пересічних людей, так й істеблїшменту, спрямовані на ствердження себе в об'єктивованому світі, в якому розгортається війна за сфери впливу, як економічного, так і політичного.

Як можливе (само)визначення без подвоєння суб'єкта на «маленьке я» і «велике Я», іншими словами, чи можливе (само)визначення без «внутрішньої людини» і «зовнішньої людини», якщо використовувати термінологію Сковороди. В будь-якому випадку, ми маємо справу з подвоєнням: я справжнє і я несправжнє, я вище і я нижче тощо. Очевидно, що таке подвоєння «суб'єкта» не може вести до (само)визначення у власному значенні цього слова. Будь-яке вище чи нижче, справжнє чи несправжнє, «внутрішнє» чи «зовнішнє», трансцендентальне чи емпіричне тощо, є тою самою самість, Я. Все залежить від того на якому рівні функціонує суб'єкт. Суб'єкт може функціонувати на вищих рівнях, тоді його я буде я з великої літери, бо воно прагне «духовності», прагне «перебувати у відношенні до абсолюту», воно набиратиметься сили для того, щоб існувати вічно у «потойбічному світі»; воно говоритиме про «самопізнання», про ідеали любові, справедливості тощо. Вище я

турбується про «духовність», яка забезпечить йому безпеку у «потойбічному світі». Але нічого не змінюється, бо вище я не може бути духовним, воно не може любити, бути справедливим. Суб'єкт може функціонувати на нижчих рівнях, тоді його Я буде турбуватися про фізичну безпеку, матеріальний добробут тощо. В обох випадках відсутнє (само)визначення.

Люди звикли казати, що вони не можуть жити без Я, бо саме людині притаманно його мати і, при цьому, покликаються на тварин, які його не мають. Отже, робиться висновок, що якби людина не мала б Я, то вона стала б твариною. Чи це дійсно так? Чи людина може мати досвід не лише пережиття самості, але й її відсутності, і яка якість такого досвіду? Чи це означає, що людина, за відсутності Я, стає твариною? Щоб відповісти на ці питання, ми повинні звернутися до буддизму, але не як до інституціолізованої релігії з низкою догм, ритуалів, усталених правил, моральних повчань тощо. Нам потрібен буддизм досвіду без Я. Іншими словами, досвід «чистої» свідомості, в якій не міститься жодне Я. Відомо, що Гаутама став буддою, тобто просвітленим, пробудженим. Це не означає, що він пробудив своє Я, що він реалізував своє Я й досягнув, як Я, просвітлення. Він, просто, відкрив природний стан свідомості, яка не містить жодного Я, жодного центру, з якого виникає думка, бажання, воля, все те, що Декарт назвав «мисленням»: «Отже, що я таке? Річ, яка мислить? А що таке річ, яка мислить? Це річ, яка сумнівається, пізнає, стверджує, заперечує, бажає або не бажає, а також уявляє й відчуває» [1, 30].

Гаутама відкрив, що нове життя можливе без цього «мислячого суб'єкта», без Я, і він не став твариною, коли відкрив цей стан свідомості. Навпаки, цей стан відкрив йому правдиве значення любові й милосердя до усього суцього на землі; відкрив очі на реальність, тобто «пробудив». А реальністю є лише те, що Я не існує. Сказати так, ще не означає позбутися Я; заявити, що Я – це ілюзія, не означає позбутися його. Словам не треба вірити, бо слова вводять в оману. Тільки досвід свідомості без Я відкриває правдиву реальність любові та милосердя, яких Я не може мати, не може бути їхнім носієм. Природний стан існування людини – це свідомість без Я; неприродне існування – це існування Я. Отже, в принципі, природне існування вже є, тільки ми відгороджені від нього Я, самістю. Треба її зруйнувати, щоб знову повернутися у природний стан існування. Ключове слово тут – зруйнувати, тобто не залишити від самості жодного елементу, жодної частини, яка би ставила питання й шукала відповіді, прагнула до досконалості, становлення, дисципліни, яка би поділяла себе на «вище» і «нижче» Я. Тільки тоді пове-

ртається природний стан пробудженості, а отже, й просвітлення.

Як досягти цього стану? Справа в тому, що цей стан поступово не досягається. Поступовість має часовий вимір. Поступовість означає певні кроки, які робить Я в часі, щоб досягнути чогось. Я потребує алгоритму, методу досягнення чогось. Це свідчить про те, що Я функціонує лише в часі, інакше воно не може існувати, тобто воно не може існувати «поза часом». Самість – це темпоральна структура. Ми ж говоримо про природне, дивне, нове, яке «позачасове». Тоді, як воно може бути відкритим Я, котре не відає нічого про якість цього «позачасового»? У цьому випадку нам навіть не допоможе так зване трансцендування Я, тобто вихід Я за свої межі, бо цей вихід Я здійснюється, знову ж таки, в часі. Звернемося до буддизму чистого досвіду, природного досвіду пробудженого. Гаутама каже, зверніть увагу на те, як функціонує ваше Я, просто подивіться на нього й усвідомте, як воно функціонує на всіх рівнях в часовому вимірі: нижчому і вищому, свідомому, підсвідомому, надсвідомому, якщо користуватися термінологією Фрейда. Тільки за допомогою усвідомлення цілої структури самості, її функціонування, ви можете досягнути її знищення. Це усвідомлення повинно бути безпристрасним, тобто бути без жодної оцінки (вихваляння, осудження, навіть нехтування), жодного бажання знищити чи пригнітити самість, жодного бажання позбутися її. Це і є правдива медитація – безпристрасне усвідомлення цілісної структури функціонування самості в часі, яке досягається незацікавленим спостереженням за нею. В цій медитації не повинно бути мотиву досягати чогонебудь, бо будь-який мотив, будь-яке ставлення цілі, походить від самості. Медитація не надає жодного значення ні собі, ні тому, що відбувається під час неї. Медитація стає невіддільною від повсякденного життя. Життя – це медитація, в якій не має того, хто медитує, і заради чого він медитує. Тільки таку медитацію можна назвати правильною. Ось тоді відкривається нове, дивне, яке приносить любов і милосердя, які не можна досягнути поступово, крок за кроком під час практикування різноманітних дисциплін «духовного зростання» та «самовдосконалення». Зверніть увагу, що Гаутама покинув «лісових людей», тобто аскетів-відлюдників, бо зрозумів, що аскетизм, пригнічення Я, – це шлях в нікуди. Виснаження свого Я за допомогою «духовної практики», з метою його контролювати, вдосконалювати, не веде до пробудження, навпаки, до посилення самості, яка ганяється за добродесністю, за любов'ю і так далі.

Отже, не існує шляху до любові та милосердя, а стан люблячої й милосердної свідо-

мості не можна культивувати поступово, і він не є станом «ніщо», «небуття», як вважає європейська людина, точніше її самість. Нірвана – це не «смерть». Нірвана – це природний стан життя сущого, який називається людиною без самості. Тут є небезпека порівняти людину без самості з «людиною без властивостей» (Мюзіль) або Das Man, «людьми», Гайдеґера. Таке порівняння хибне. У романі Мюзіля йдеться про людину, яка має самість, але ця самість бідна, вона сіра й невиразна, що не засвідчує її відсутності. Самість може мати різні відтінки і крайнім відтінком є відсутність її властивостей, адже є люди байдужі до всього, а є особистості, котрі захоплені чимось чи кимось, є люди «добрі» і «злі», є люди «щедрі» і «жадібні», є «яскраві» і «сірі» особистості і так далі і тому подібне. Самість може мати багато властивостей і характерних рис. Треба розуміти функціонування самості й усвідомлювати її різноманітні відтінки, риси в їхній сукупності, а не лише окремі й поодиночі. Зрозуміло, можна так захопитися дослідженням самості, що буде неможливо відірватися від неї, тоді людина стає нарцисом, самозакоханою. Люди – це екзистенціал, а їхньою самістю є людиносамість, яка розсіяна в людях і тому вона, спершу, повинна знайти себе, тобто «визначитися» [6, 129].

Медитація, як вже було сказано вище, передбачає безпристрасне дослідження функціонування самості на всіх рівнях, уважне спостереження за її змінами на усіх рівнях: свідомому, підсвідомому і надсвідомому. Крім цього, не потрібно надавати якогось спеціального значення медитації, як і всьому, що ми робимо у повсякденному житті. Просто спостерігати за цим без жодної оцінки, жодного наміру й мети. Коли приходять усвідомлення себе на всіх рівнях, тоді відкривається те, що у буддизмі називається «природна Велика Досконалість» розуму [4, 45], яка дозволяє вбачати абсолютну суть. Такий стан *вбачання* того, що є, не досягається жодними практиками, жодними вдосконаленнями самості, Я.

Отже, (само)визначення можливе завдяки правильній медитації, яка не є ні концентрацією, ні зосередженістю, ні молитвою, яка не є ні звуженням, ні розширенням свідомості, бо це є лише звуження і розширення Я. Завдяки їй приходять, а не досягається, природний стан

нашого існування – стан пробудженості, стан «так як є» [4, 95]. І це, фактично, той стан, який прийшов до Гаурами. Він наполягав, що тільки медитація має значення, але медитація не як дисципліна чи поступова практика, а як здатність спостерігати й розуміти увесь процес формування та функціонування самості на всіх рівнях (фізичному, свідомому, підсвідомому, надсвідомому, «духовному») тут і тепер. Коли є таке цілісне усвідомлення тут і тепер, тоді приходять нізвідки природний стан, який «свобідний від зовнішнього і внутрішнього двоїстого чіпляння, свобідний від часу та простору, він перевищує виникнення і припинення» [4, 57]. В такому стані є любов та милосердя, є відчуття нового й творчого.

Соціально-політичні наслідки такого пробудження грандіозні. Бо тільки любов і милосердя здатні створити нове й творче суспільство, а всі реформи політиків, які багато говорять про справедливість, є самообманом. Справедливість для них нічого не означає. Це лише ярлик, за який вони чіпляються, щоб обманювати інших, а всередині вони залишаються несправедливими. Вони кажуть, що любов та милосердя – це утопія, бо вони це кажуть від імені самості, Я. Справді, для Я – це утопія, бо воно не хоче зникати, воно хоче продовжувати існування, попри те, що таке існування породжує страждання. Так само представники інституціоналізованих релігій кажуть про «любов», «спасіння», «братерство» тощо, але все це не більше, ніж слова. Хто про це говорить? Я, самість, яка не має жодного уявлення про ці речі. Оновлення життя неможливе без знищення самості, Я. Серйозні люди, які прагнуть оновлення, розуміють це.

Журналісти журналу «Шпіґель» запитали Гайдеґера: «Що нас може врятувати?». Він відповів: «Лише Бог ще може нас врятувати» [10]. Але і Бог нас не врятує, бо Бог, про якого говорить самість, Я, зовсім не є Богом, а лише його проекцією. Нас врятує лише повернення до природного стану пробудженості, в якому немає самості, Я, а тому це буде оновленням життя і поверненням до дива; людина тоді житиме творчо, люблячи все навколо. Це і стане приходом нового Бога, оскільки проекція старого Бога вже давно «померла» (Ніцше).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Декарт Р.* Метафізичні розмисли / Рене Декарт; пер. з франц. Зої Борисюк та Олега Жупанського. – К.: Юніверс, 2000. – 304 с.
2. *Кришнамурти Дж.* Первая и последняя свобода. Навстречу жизни / Джидду Кришнамурти; пер. с англ. И. С. Филина, В. Н. Ряполов. – Харьков: Весть, 1994. – 416 с.
3. *Локк Дж.* Розвідка про людське розуміння. У чотирьох книгах. Книга 2. ПРО ІДЕЇ / Джон Локк; переклад з англійської Наталки Бурдової. – К.: Акта, 2002. – 607 с.

4. *Рабджан Л.* Драгоценная Сокровищница Естественного Состояния / Лонгчен Рабджан; перевод Лама Сонан Дордже. – К.: Феникс, 2011. – 128 с.
5. *Стерье́пулу Ап. Элени.* Введение в сюрреализм / Элени Ап. Стерье́пулу; пер. Л. Акоюна. – Львов: БаК, 2008. – 144 с.
6. *Хайдеггер М.* Бытие и время / Мартин Хайдеггер; пер. с нем. В. Бибихин. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 с.
7. *Albahari M.* Analytical Buddhism. The Two-Tiered Illusion of Self / Miri Albahari: New York, PALGRAVE MACMILLAN, 2006. – 235 pp.
8. *Macioce F.* What Can We Do? A Philosophical Analysis of Individual Self-determination [Электронный ресурс] / Fabio Macioce // *Analytica*. – 2011. – № 5. – Режим доступа: <http://www.analytica-journal.org/>
9. *Metzinger T.* Self Models [Электронный ресурс] / Tomas Metzinger. – Режим доступа: http://www.scholarpedia.org/article/Self_Models
10. «*Nur noch ein Gott kann uns retten*». Spiegel-Gesprach mit Martin Heidegger am 23. September 1966 [Электронный ресурс] / Heidegger Martin // *Der Spiegel* . 30. Jg . N 23. 31. Mai 1976. S . 193, 196, 198-199, 201, 204, 206, 209, 212, 214, 217, 219. — Режим доступа: <http://www.heidegger.ru/shpigel.php>

Стаття надійшла до редакції 26.03.2012 р.